jivý. Ale autor k nemu napokon spochybňujúco kladie ďalšie interpretačné rámce. „*Bratislava je síce len jedna, no jej genius loci je neposedný. Môže sa nám ukázať v Krakove, v Ľvove, ale aj v Terste či Černoviciach*“ (s. 260), píše v závere. Otázka, či je „*obraz mesta ako forma reprezentácie niečím lokálne špecifickým*“, či „*vyjadruje neopakovateľný charakter mesta*“ alebo je „*kombináciou univerzálnych, všeobecne známych prvkov, výsledkom naratívnych stratégií a kultúrnych konštrukcií, ktoré sa bežne uplatňujú pri opise cudzích kultúr a miest a artikulovaní vlastnej pozície*“, zostáva otvorená.

Jana Pácalová

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: pacalovakorekt@gmail.com

EJCHENBAUM, Boris: JAK JE UDĚLÁN GOGOLŮV PLÁŠŤ A JINÉ STUDIE. Praha : Triáda, 2012. 324 s.

Boris Ejchenbaum (1886 – 1959), jeden z najvýznamnejších predstaviteľov ruskej formálnej školy, je v slovenskom i českom literárnovednom prostredí známy najmä vďaka Mikulášovi Bakošovi, ktorý už na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov minulého storočia preložil pomerne veľké množstvo jeho prác (časť z nich vyšla časopisecky a časť v známej antológii *Teória literatúry* z roku 1941, resp. 1971). Prejav uznania si však tentoraz zaslúži aj česká literárna vedkyňa Hana Kosáková (1978), keďže prednedávnom vo vydavateľstve Triáda publikovala rozsiahly výber z Ejchenbaumovej tvorby pod názvom *Jak je udělán Gogolův Plášť a jiné studie* (2012).

Publikácia pozostáva zo štyroch oddielov. V prvom oddiele majú ťažiskové postavenie práce, ktoré spadajú do oblasti metodológie literárnovedného výskumu. To znamená, že prostredníctvom týchto prác sa možno oboznámiť s Ejchenbaumovými náhľadmi na možnosti a špecifiká odborného skúmania literárnych diel.

Tak napr. úvodná stať s názvom *Dějiny západní literatúry* (1912) prezrádza, že ruský bádateľ už na začiatku svojej kariéry akcentoval autonómnosť literárnej histórie a aj preto považoval za mimoriadne dôležité zvýrazniť, k akým problémom môže viesť využívanie metód, ktoré v rámci literárnohistorického bádania berú za základ poznatky z iných vedných disciplín – historiografie, psychológie, sociológie, ekonómie atď.

Ďalší dobrý príklad predstavuje štúdia *O uměleckém slovu* (1918), ktorej podstatu tvorí autorova úvaha nad tým, v čom spočíva osobitosť básnického jazyka a aký prístup si zo strany literárnych vedcov vyžaduje. V tomto smere je zvlášť ilustratívna pasáž, kde sa

objavuje zmienka o tzv. ozvláštnení (čo mimochodom potvrdzuje, že uvedený fenomén spomedzi najvýznamnejších reprezentantov ruskej formálnej školy neprízvukoval len V. Šklovskij, ako sa to často uvádza, ale práve aj B. Ejchenbaum): „... *v obyčejné řeči se slovo nesoucí význam vztahuje k celému druhu jevů, je společným znakem nejrůznějších, individuálně odlišených představ, pocitů, předmětů apod. Básník vždy potřebuje udělat slovo nějak zvláštním, najít odstín výraznosti, která je v praktické řeči přehlušena*" (s. 15).

Z Ejchenbaumových prác o metodologických aspektoch literárnej vedy stojí ešte za pozornosť článok *Literární život* (1927). Jasne totiž dokazuje, že ruskí formalisti sa po počiatočnej fáze svojich aktivít, keď rozoberali najmä spôsoby konštruovania literárnych diel (skúmali, ako sú „urobené"), začali zaujímať o otázku, či do systému vedeckého bádania literatúry prináleží aj výklad javov neliterárneho rázu. Bol to pritom práve B. Ejchenbaum, kto zdôraznil, že spomenuté javy majú pre literárnu vedu význam len vtedy, keď plnia funkciu literárnych faktov, resp. keď spoluutvárajú literárne dianie.

Aký postoj skutočne zaujal, azda najlepšie približujú poznámky, ktoré uviedol na okraj tvorby A. S. Puškina: „*Například Puškinův čtyřstopový jamb nelze (nejen z hlediska příčiny, ale i podmíněnosti) uvést do spojitosti s obecnými sociálně-ekonomickými podmínkami Mikulášovy doby ani se zvláštnostmi jejího literárního života. Nicméně Puškinův přechod k časopisecké próze a tím i samotná evoluce jeho díla, jsou v daném okamžiku podmíněny obecnou profesionalizací literární práce na počátku třicátých let* [19. storočia – pozn. D. T.] *a novým významem žurnalistiky jakožto literárního faktu*" (s. 120).

Čo sa týka prvého oddielu knihy, treba ešte dodať, že okrem prác metodologického zamerania obsahuje jednak práce, ktoré patria do okruhu špeciálnych literárnovedných disciplín – ide najmä o verzologické state *O zvucích ve verši* (1920) a *Melodika verše* (1921), ale možno sem zaradiť aj štúdie podávajúce dôkladnú charakteristiku naratívnych foriem a štruktúr prozaických textov, napr. *Jak je udělán Gogolův Plášť* (1918) či *Leskov a současná próza* (1925) –, a jednak práce, ktoré sú venované problematike vzťahu literatúry s inými formami umenia: *O komorní recitaci* (1923), príp. *Literatura a film* (1926).

Práce obsiahnuté v druhom oddiele knihy potvrdzujú, že B. Ejchenbaum – rovnako ako V. Šklovskij, B. Tomaševskij či J. Tyňanov – patril medzi tých príslušníkov ruského formalizmu, ktorí sa popri iných záležitostiach zaoberali výskumom konkrétnych období literárnych dejín. Týmito prácami osobitne prispel k rozšíreniu vedomostí o ruskej literatúre 19. storočia, keďže ich hlavným predmetom je tvorba A. S. Puškina, M. J. Lermontova a L. N. Tolstého.

Východiskový rámec Ejchenbaumovho pôsobenia v oblasti literárnej histórie výborne osvetľuje úvodný príspevok *Problémy Puškinovy poetiky* (1921). Predovšetkým miesto, kde sa píše o kľúčových znakoch Puškinovej tvorby, jasne ukazuje, na podklade akého stanoviska autor štúdie rozvíjal svoju literárnohistorickú činnosť: „*Pro pochopení Puškinovy poetiky je nezbytné zkoumat poezii 18. století. Právě na tomto pozadí jasně vystupuje systém jeho uměleckých postupů. Puškin vyčerpává všechny lexikální i rytmické možnosti ruského verše v té míře, v jaké je připravila starší poezie. Jemný systém epitet, metonymií a parafrází se podstatně podílí na půvabu jeho stylu, jenž působí prostě a lehce, neboť je dosaženo vzájemné proporcionality částí, jejichž vztahy jsou zváženy a* formy nalezeny" (s. 135).

Ako možno vidieť, B. Ejchenbaum sa pri skúmaní vývinového procesu literatúry opieral hlavne o analýzu obmien vnútorného usporiadania literárnych diel. Bol jednoducho presvedčený – a práve v tom tkvel základ jeho kritického stanoviska k tradičnému prístupu zohľadňujúcemu mimoliterárne faktory (spoločenské okolnosti, emocionálne poryvy spisovateľa a i.) –, že prvoradou úlohou literárneho historika je prebádať, aké typy výstavbových postupov nadobudli v priebehu literárnych dejín konkrétnu podobu.

Popritom však nechcel zanedbať ani možnosť vyriešenia otázky, čo vôbec zapríčiňuje sformovanie uvedených typov. V tejto súvislosti sa pridržal najmä názoru, že každý nový model výstavby literárnych diel má pôvod v kríze predošlého modelu. Inak povedané, za rozhodujúci pokladal okamih vývinového regresu, čiže moment, keď sa už istá forma literárnej tvorby začína javiť ako prežitá a z hľadiska ďalšieho vývinu ako neproduktívna.

Takýto prístup uplatnil napr. aj v štúdii *Lermontov jako literárněhistorický problém* (1924), o čom svedčí hlavne nasledujúci úryvok, ktorý podáva vysvetlenie Lermontovovho odklonu od tvorby predošlej generácie ruských básnikov: „*Skrze využití principů, jež daly vzniknout ruské poezii počátku 19. století a jež vytvořily Puškinův verš, další cesta nevedla. Nezbývalo, než pro verš nalézt nové estetické normy a výrazové prostředky, poněvadž na dřívější cestě se nemohlo objevit nic než epigonství. Přišlo období snížení básnického stylu, poklesnutí vysokých lyrických žánrů, vítězství prózy nad veršem, románu nad poemou. Bylo zapotřebí psát více ‚obsahovou', programovou poezii a vlastní verš udělat méně výrazný; potřeba bylo zesílit emocionální a ideovou motivaci veršové řeči, aby byla nově potvrzena samotná její existence*" (s. 159).

V rámci tretieho oddielu knihy sa nachádzajú práce, ktoré približujú Ejchenbaumove názory na literárne dianie v Rusku počas dvadsiatych rokov 20. storočia. Prvá z týchto prác má názov *Román-lyrika* (1921), pričom ide o recenziu básnickej zbierky *Skorocel* (1921) od jednej z najvýznamnejších predstaviteliek modernej ruskej poézie A. Achmatovovej.

Ďalšia práca s názvom *V očekávání literatury* (1924) poodhaľuje podstatu Ejchenbaumových výhrad voči prívržencom marxisticky orientovaného bádania literatúry. Veľmi nepriaznivo hodnotil hlavne fakt, že sa nedokázali kriticky pozrieť na svoj základný postulát, podľa ktorého treba každé literárne dielo posudzovať cez sociálno-ekonomické ukazovatele. Podľa jeho mienky bol totiž hlavnou príčinou ich neschopnosti preukázať, čo je pre literatúru naozaj špecifické.

Ako navyše uviedol, nekritický postoj k danému postulátu mal často za následok logické lapsusy, a to najmä takého druhu, akého sa dopustil literárny vedec G. E. Gorbačev, keď skonštatoval, že jedným z dôvodov, prečo spisovatelia ako A. P. Čechov či V. M. Garšin preferovali formu krátkych noviel a poviedok, bola hektická atmosféra v ruských veľkomestách.

Aj keď možno povedať, že toto stanovisko pôsobí z hľadiska samotného marxizmu adekvátne, pre B. Ejchenbauma bolo neprijateľné, lebo nijako neprihliada na skutočnosť, že rušné veľkomestá obývajú aj románopisci: „*Proč stejná ‚moc města' ve své době dopustila, že vznikly velké romány Dickense, Huga či Zoly? Paříž poloviny 19. století byla pravděpodobně daleko nervnějším městem než Moskva osmdesátých let*" (s. 250).

Len pre úplnosť, tretí oddiel knihy uzatvárajú dva krátke články z rokov 1924 a 1927, ktoré ich autor napísal za účelom pomenovať hlavné znaky súdobej ruskej literatúry. V prvom prípade svoju pozornosť upriamil na úpadok prozaických žánrov (o. i. zaznamenal krízu tradičných konštrukčných prvkov, akými sú postava či prostredie). Druhý článok zahŕňa jeho postrehy o absencii literárnych sporov či roztriedení spisovateľov podľa najrôznejších špecializácií.

Pokiaľ ide o posledný oddiel knihy, obsahuje Ejchenbaumovu autobiografickú prácu *Přes mosty a prospekty* z roku 1929. Okrem toho, že je čitateľsky príťažlivá, poskytuje aj mnoho vzácnych informácií o osobnom a rodinnom živote autora. Z tejto práce sa napr. dozvedáme, že mal židovské korene a že jedným z jeho predkov – konkrétne starý otec – bol Jakov Mojsejevič Ejchenbaum, ktorý sa do dejín židovskej literatúry zapísal zbierkou hebrejských básní *Kol-Zimra* (1836) či poémou ospevujúcou hranie šachu *Hakrab* (1840).

Ako už bolo uvedené, na českom vydaní Ejchenbaumových prác má najväčšiu zásluhu literárna vedkyňa Hana Kosáková. Tá sa pritom postarala nielen o ich preklad, ale aj o edičné spracovanie, čo si ostatne vyžiadalo, aby na konci knihy objasnila s tým súvisiace fakty a okolnosti. Z tohto aspektu pôsobí významne najmä stať *Ke kompozici výboru*, v ktorej okrem spôsobu usporiadania jednotlivých oddielov priblížila i svoje zámery. (Drobné výhrady možno mať snáď len voči stati *Poznámky k překladu*, keďže v nej neuviedla všetky práce B. Ejchenbauma, ktoré boli doteraz preložené do slovenčiny či češtiny. Konkrétne pozabudla na slovenské preklady štúdií *O krízach Tolstého* a *O tragédii a tragične* z rokov 1940 a 1967.)

Záver knihy obohacuje ešte aj doslov českého literárneho vedca Vladimíra Svatoňa *Literární život a literární fakt (Pokus o myslitelské dílo Borise Ejchenbauma)*. Ide o mimoriadne hodnotný článok, pretože Ejchenbaumovu vedeckú činnosť neobjasňuje len na pozadí teoreticko-metodologických východísk či historického vývinu ruskej formálnej školy. Súčasne sa tu prihliada na kultúrno-spoločenské súvislosti a dobové myšlienkové koncepty (úvahy o kríze európskej civilizácie z prelomu 19. a 20. storočia, rozvoj špeciálnych vied atď.), vďaka čomu je hneď zrejmý i širší kontext.

Rozhodnutie vydať knihu s názvom *Jak je udělán Gogolův Plášť a jiné studie* možno hodnotiť pozitívne. Vzniklo dielo, ktoré podáva neobyčajne cenné svedectvo o aktivite jedného z najtalentovanejších a najoriginálnejších bádateľov 20. storočia. Zároveň je i vynikajúcou ukážkou toho, čo spadá pod označenie moderná literárna veda.

Dušan Teplan

PhDr. Dušan Teplan, PhD.
Filozofická fakulta UKF
Štefánikova 67
949 74 Nitra
SR
e-mail: dteplan@ukf.sk